

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه پیام نور

مرکز تهران جنوب

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته الهیات (فقه مبانی حقوق) (M.A)

گرایش: فقه مبانی حقوق

عنوان:

بررسی تطبیقی دیه مسلمان و غیرمسلمان در مذاهب خمس

استاد راهنما:

دکتر علیرضا پور بافرانی

استاد مشاور:

دکتر قاسم جعفری

نگارنده:

ربابه نشتا رحیمی

بهمن ۱۳۹۷

بهم نوا

مشور اخلاق پژوهش

با استناد از خداوند بجهان و اعتقاد بر این که عالم محضر خداست او همواره ناظر بر اعمال انسان در منظور پاس داشت مقام بلند دانش پژوهش و نظریه آیهت جاگناه دانشگاه در امتکای فریبگ و تمدن بشری، با اصنامه جهات علمی، کارکنان و دانشجوین دانشگاه پیام نور مستهد می شویم اصول زیر را در انجام فعالیت های پژوهشی مد نظر قرار داده و از آن تخطی نکنیم:

- ۱- اصل حقیقت جویی: تلاش در راستای پی جویی حقیقت و وفاداری بر آن و دوری از حرکت زنهان سازی حقیقت.
- ۲- اصل رعایت حقوق: التزام بر رعایت کامل حقوق پژوهشگران و پژوهیدگان (انسان، حیوان و نبات و محیط زیست) و سایر صاحبان حق.
- ۳- اصل مالکیت مادی و معنوی: تمهید بر رعایت کامل حقوق مادی و معنوی دانشگاه و دیگر همکاران پژوهش.
- ۴- اصل منافع ملی: تمهید بر رعایت مصالح ملی و در نظر داشتن پیشبرد و توسعه کشور در همه مراحل پژوهش.
- ۵- اصل رعایت انصاف و امانت: تمهید بر اجتناب از حرکت زنهان جاری غیر علمی و صفاقت از اموال، تجهیزات و منابع در اختیار.
- ۶- اصل رازداری: تمهید بر صیانت از اسرار و اطلاعات محرمانه افراد، سازمان ها و کشورهای دیگر و افراد و نهاد های مرتبط با تحقیق.
- ۷- اصل احترام: تمهید بر رعایت حریم ها و حرمت ها در انجام تحقیقات و رعایت جانب تقد و خودداری از حرکت زنهان حرمت شکنی.
- ۸- اصل ترویج: تمهید بر رواج دانش و دانش نتایج تحقیقات و انتقال آن به همکاران علمی و دانشجویان به غیر از مولودی که منخ قانونی دارد.
- ۹- اصل برزنت: التزام بر برزنت جویی از رفتار غیر حرفه ای و اعلام موضع نسبت بر کسانی که حوزه علم پژوهش را بر نشانه های غیر علمی آلوده.
- ۱۰- اصل رعایت بهنجاری مذاهب و قومیت ها.
- ۱۱- اصل رعایت اصول انقلاب اسلامی.

تأییدیه‌ی صحت و اصالت نتایج

باسمه تعالی

اینجانب **ریاضه سیدتاجی** به شماره دانشجویی **۹۲۹۷۲۰۴۱۸** دانشجوی رشته **ایستادگی در بیان و سخنرانی** مقطع تحصیلی **دانشجوی ارشد** تأیید می‌نمایم که کلیه‌ی نتایج این پایان‌نامه رساله حاصل کار اینجانب و بدون هرگونه دخل و تصرف است و موارد نسخه‌برداری شده از آثار دیگران را با ذکر کامل مشخصات منبع ذکر کرده‌ام. در صورت اثبات خلاف مندرجات فوق، به تشخیص دانشگاه مطابق با ضوابط و مقررات حاکم (قانون حمایت از حقوق مؤلفان و قانون ترجمه و تکثیر کتب و نشریات و آثار صوتی، ضوابط و مقررات آموزشی، پژوهشی و انضباطی ...) با اینجانب رفتار خواهد شد و حق هرگونه اعتراض در خصوص احقاق حقوق مکتسب و تشخیص و تعیین تخلف و مجازات را از خویش سلب می‌نمایم. در ضمن، مسؤلیت هرگونه پاسخگویی به اشخاص اعم از حقیقی و حقوقی و مراجع ذی‌صلاح (اعم از اداری و قضایی) به عهده‌ی اینجانب خواهد بود و دانشگاه هیچ‌گونه مسؤلیتی در این خصوص نخواهد داشت.

نام و نام خانوادگی: **ریاضه سیدتاجی**

امضا و تاریخ:

۹۸/۸/۱۸

مجوز بهره‌برداری از پایان‌نامه / رساله

بهره‌برداری از این پایان‌نامه / رساله در چهارچوب مقررات کتابخانه و با توجه به محدودیتی که توسط

استاد راهنما به شرح زیر تعیین می‌شود، بلامانع است:

- بهره‌برداری از این پایان‌نامه / رساله برای همگان بلامانع است.
- بهره‌برداری از این پایان‌نامه / رساله با اخذ مجوز از استاد راهنما، بلامانع است.
- بهره‌برداری از این پایان‌نامه / رساله تا تاریخ ممنوع است.

نام استاد یا اساتید راهنما:

تاریخ:

امضا:

گواهی اصالت، نشر، حقوق مادی و معنوی اثر:

اینجانب **دکتر سید علی حسینی** دانش‌آموخته دوره کارشناسی ارشد رشته **مهندسی کامپیوتر** در **دانشگاه خوارزمی** در تاریخ **۱۳۹۵/۹/۶** از پایگاه اطلاعات علمی ایران (گنج) در پژوهشگاه علوم و فناوری

به شماره دانشجویی **۹۳۹۷۲۰۴۱۸** مرکز **واحد کتابخانه**، موارد سه گانه ذیل را گواهی می‌نماید:

- ۱- مطالب مندرج در این پایان نامه، نتیجه تحقیق شخصی بوده و چنانچه در نگارش و تدوین پایان نامه خود از فکر، ایده، نوشته و آثار افراد دیگری بهره گرفته‌ام با نقل قول مستقیم یا غیرمستقیم منبع و ماخذ آن را نیز در جای مناسب ذکر کرده‌ام. بدیهی است مسئولیت تمامی مطالبی که نقل قول دیگران نباشد را بر عهده خویش دانسته و پاسخگوی آن خواهم بود.
- ۲- چنانچه براساس مطالب مندرج در پایان‌نامه خود قصد چاپ و انتشار مقاله، کتاب و ... را داشته باشم، استاد راهنما را مطلع نموده و با نظر ایشان نسبت به نشر مقاله، کتاب و هر نوع تولیدات علمی، به صورت مشترک مبادرت می‌نمایم.
- ۳- کلیه حقوق مادی مترتب از نتایج مطالعات، آزمایشات و نورآوری ناشی از تحقیق در موضوع این پایان نامه، به دانشگاه پیام نور تعلق دارد.

نام و نام خانوادگی
تاریخ و امضاء

تاریخ: ۹۸.۸.۱۸
شماره: ۱۶۹

پوست:
دانشگاه پیام نور تهران

آقای/خانم ربابه نشتا رحیمی

دانشجوی رشته: فقه و مبانی حقوق

به شماره دانشجویی: ۹۴۹۷۲۰۴۱۸ به شماره پروژه: ۴۵۳۴۶ ترم ارائه: ۳۹۵۲

تحت عنوان: بررسی تطبیقی دین مسلمان و غیر مسلمان در مذاهب خمس

جلسه دفاع پایان نامه کارشناسی ارشد نامبرده با حضور هیات داوران در روز سه شنبه تاریخ ۱۳۹۷/۱۱/۳۰ ساعت ۱۳ در محل سالن دفاع مرکز تهران جنوب برگزار و پس از ارزیابی پایان نامه مذکور به شرح زیر ارزیابی گردید.

مرکز تهران جنوب

نمره دفاع بر مبنای ۱۸	نمره دستاورد پژوهشی*	نمره نهایی
۱۷/۲۵	-	۱۷/۲۵
هفته دبیرتاریخ	-	هفته دبیرتاریخ
درجه ارزشیابی		خوب

هیات داوران	نام و نام خانوادگی	کد استادی	محل خدمت	امضا
استاد راهنما	آقای دکتر علیرضا پور بافرانی	۴۲۲۴۲۱	سازمان اسناد و کتابخانه ملی	[Signature]
استاد مشاور	آقای دکتر قاسم جعفری	۴۰۸۶۱۲		[Signature]
استاد داور	آقای دکتر محمد حسن شیبیانی فر	۴۰۶۰۴۴		[Signature]
نماینده تحصیلات تکمیلی				[Signature]

نمره نامبرده بر اساس بخشنامه‌ها و دستورالعمل‌های مربوط به دستاوردهای پژوهشی مستخرج محاسبه و در تاریخ نهایی شده است.

نام و امضای کارشناس پژوهشی مرکز و واحد

* نمره دستاورد پژوهشی برابر دستورالعمل مربوط در مهلت مقرر پس از دفاع تعیین شده و توسط کارشناس پژوهشی محاسبه و نمره نهایی اعلام می گردد.

تهران، خیابان انقلاب، خیابان استاد نجات الهی، نرسیده به چهار راه سپند، دانشگاه پیام نور مرکز تهران جنوب، پلاک ۲۲۱

تلفن: ۸۴۲۲۴۰۰۰
فکس: ۸۸۸۰۳۶۸۵
کد پستی: ۱۵۹۸۹۹۳۵۱۵

نشانی الکترونیکی:

www.teh-jonuob.pnu.ac.ir
jonuob@tpnu.ac.ir

فهرست مطالب

1.....	چکیده
2.....	مقدمه
4.....	بخش اول: کلیات
4.....	۱-۱-۱ بیان مسأله
7.....	۱-۱-۲ سؤالات تحقیق
8.....	۱-۱-۳ فرضیه تحقیق
8.....	۱-۱-۴ پیشینه تحقیق
9.....	۱-۱-۵ روش تحقیق
10.....	۱-۲ بخش دوم: مفاهیم
10.....	۱-۲-۱ معنای لغوی دیه
10.....	۱-۲-۲ معنای اصطلاحی دیه
10.....	۱-۲-۳ تعریف دیه در قانون
11.....	۱-۲-۴ تبیین واژگان مرتبط (ارش-حکومت-عدل)
11.....	۱-۲-۴-۱ ارش در لغت
12.....	۱-۲-۴-۲ ارش در اصطلاح
12.....	انواع ارش
12.....	۱-۲-۴-۳ حکومت
13.....	۱-۲-۴-۴ ارش در روایات
13.....	دیه معین شرعی
14.....	دیه غیر معین شرعی
15.....	۱-۲-۴-۵ عاقله
16.....	بیت المال
17.....	۱-۲-۵-۱ مسلمان از نظر لغوی و اصطلاحی
18.....	۱-۲-۵-۱ معای لغوی اسلام
19.....	۱-۲-۵-۳ معای لغوی اسلام

- 20.....۳-۵-۲-۱-مسلمان واقعی
- 21.....۶-۲-۱-معنای لغوی غیرمسلمان(کافر) و مصادیق آن
- 21.....کافر ذمی
- 21.....کافر حربی
- 22.....اهل کتاب
- 22.....مرتد
- 22.....جزیه
- 22.....دارالسلام
- 23.....دالکفر
- 23.....دارالعهد
- 23.....۱-۶-۲-۱-کافر در اصطلاح فقه
- 24.....۲-۶-۲-۱-کافر در کلام
- 25.....۷-۲-۱-تعریف مذاهب خمس
- 25.....۱-۷-۲-۱-مذهب امامیه اثنی عشری
- 26.....ریشه معنایی امامیه
- 28.....مذاهب اربعه اهل سنت
- 28.....۲-۷-۲-۱-امام ابوحنیفه
- 28.....۳-۷-۲-۱-امام مالک
- 28.....۴-۷-۲-۱-امام شافعی
- 29.....۵-۷-۲-۱-امام احمد حنبل
- 30.....فصل دوم: ماهیت دیه در جنایتهای مختلف
- 31.....۱-۲-ماهیت دیه
- 31.....۱-۱-۲-ماهیت مجازاتی دیه
- 31.....تعریف اول
- 32.....تعریف دوم
- 32.....تعریف سوم

- 34..... ماهیت جبرانی ۲-۱-۲
- 36..... ادله ماهیت جبرانی
- 40..... ماهیت دوگانه ۳-۱-۲
- 42..... نظر مختار
- 43..... توضیح مطلب
- 46..... فصل سوم: دیه نفس مسلمان و غیر مسلمان و مصادیق قتل از دیدگاه مذاهب خمسسه
- 47..... بخش اول: نفس مسلمان از دیدگاه مذاهب خمسسه
- 48..... ۱-۱-۳-تعریف دیه نفس
- 49..... ۱-۱-۳-اسباب و جوب دیه
- 50..... ۲-۱-۳-قتل عمد و شبه عمد و خطای محض از منظر فقهای خمسسه
- 51..... ۱-۲-۱-۳-قتل عمد از دیدگاه فقها
- 54..... ۲-۲-۱-۳-قتل شبه عمد از دیدگاه فقها
- 55..... ۴-۲-۱-۳-قتل خطا از دیدگاه فقها
- 57..... ۳-۱-۳-مهلت پرداخت دیه
- 57..... ۴-۱-۳-موارد تعلق دیه
- 57..... ۵-۱-۳-دیه ز جهت تجاوز و جنایت
- 57..... ۶-۱-۳-دیه از نظر درجه عمد یا غیر عمد
- 58..... ۷-۱-۳-اجناس دیه
- 59..... ۸-۱-۳-دیه اصلی و دیه بدلی
- 60..... ۲-۳-بخش دوم: دیه نفس غیرمسلمان از دیدگاه مذاهب خمسسه
- 61..... ۱-۲-۳-دیه نفس غیر مسلمان
- 63..... ۳-۳-بخش سوم: مقادیر و مصادیق دیه از دیدگاه مذاهب خمسسه
- 64..... ۱-۳-۳-نظر فقهای خمسسه در مقدار و نوع دیه نفس
- 66..... ۲-۳-۳-شمار مصادیق دیه از نگاه اهل سنت
- 67..... فقه شافعی
- 67..... فقه حنبلی

68.....	فقه مالکی
69.....	فقه حنفی
70.....	جمع بندی
70.....	مصادق دیه
71.....	فصل چهارم: دیه غیر نفس (اعضا) مسلمان و غیرمسلمان در مذاهب خمسسه و قانون
72.....	۴-۲-تعریف عضو
73.....	۴-۳-تعریف دیه غیر نفس (عضو) و انواع آن
73.....	۴-۴-تعریف منفعت و دیه از بین بردن منافع اعضا
75.....	۵-۴-جراحات بدن
75.....	۴-۵-۱-انواع جرح
81.....	۴-۵-۲-تداخل و تعدد دیات
85.....	۴-۶-دیه غیر نفس از ظر مذاهب خمسسه
94.....	نقد و بررسی نظر فقهای اهل سنت
96.....	شمول و عدم شمول قاعده نسبت و منافع
99.....	شمول و عدم شمول قاعده نسبت به اعضای داخلی
101.....	شمول و عدم شمول قاعده نسبت به اعضای غیر فرد و زوج
104.....	استثنائات قاعده
105.....	بیضتین
107.....	شفتین (لبها)
108.....	پلکها
110.....	۴-۶-۱دیه اعضای مختلف بدن در قانون
110.....	دیه مو
111.....	دیه چشم
111.....	دیه بینی
112.....	دیه گوش
112.....	دیه لب

113.....	دیه زبان.....
114.....	دیه دندان.....
115.....	دیه گردن.....
115.....	دیه فک.....
115.....	دیه دست و پا.....
116.....	دیه ناخن.....
117.....	دیه ستون فقرات.....
117.....	دیه نخاع.....
117.....	دیه بیضه.....
118.....	دیه دنده.....
118.....	دیه استخوان زیرگردن.....
118.....	دیه نشیمن گاه.....
118.....	دیه عقل.....
119.....	دیه حس شنوایی.....
119.....	دیه بینایی.....
120.....	دیه حس بویایی.....
120.....	دیه چشایی.....
120.....	دیه صوت و گویایی.....
121.....	دیه زوال منافع.....
122.....	۴-۷-مهلت پرداخت دیه اعضا.....
123.....	فصل پنجم: نتیجه گیری
124.....	مسأله تفاوت دیه مسلمان و غیر مسلمان.....
124.....	توجیه تفاوت.....
127.....	خلاصه اینکه.....
128.....	منابع.....
132.....	چکیده انگلیسی.....

چکیده

موضوع این پایان نامه بررسی تطبیقی دیه مسلمان و غیرمسلمان از منظر مذاهب خمس است. دین مبین اسلام، به حضور غیرمسلمانها، در کنار مسلمانان، نگرشی کاملانسانی داشته و برای آنان حقوقی قائل شده است، تا همه مسلمانانی که در کنار پیروان ادیان دیگر زندگی می کنند، بان آشنا شوند و رفتار مناسب موجب ترغیب و گرایش غیر مسلمانان به دین مبین اسلام شوند. در این پایان نامه، به قوانین واحکامی که اسلام برای اقلیتهای دینی و غیرمسلمان در نظر گرفته، پرداخته شده و دیه مسلمان و غیرمسلمان از دیدگاه فقهای مذاهب خمس، بیان می دارد.

در این پایان نامه به اختلاف نظرهای فقهای مذاهب اسلامی در رابطه با دیه مسلمان و غیرمسلمان می پردازد. به عنوان نمونه مالکی به نصف بودن دیه ذمیون نسبت به مسلمان اشاره دارد شافعی به ثلث بودن آن و ابوحنیفه به تساوی آن با دیه مسلمان رای دادند و در امامیه دیه مرداهل کتاب اعم از یهودی، مسیحی یا زرتشتی را معادل هشتصد درهم و دیه زن کتابیه چهارصد درهم و دیه اعضا و جوارح آنها هم به نسبت مشخص شده است.

از نظر نظام حقوقی هم با توجه به سابقه دیه متوجه می شویم که این تاسیس حقوقی (دیه) در جهت جبران خسارت وارده به مجنی علیه و یا اولیای وی بوده است و در واقع مابه ازاء خون ریخته شده مقتول و بیشتر جنبه خصوصی داشته است ولی با تشکیل حکومتها این وضعیت از دیه گرفته شده و سعی شده تارنگی از مجازات هم به این تاسیس حقوقی داده شود بدین ترتیب مشخص شد که دیه در واقع ماهیت ترکیبی و دووجهی دارد یعنی از یک سو جانی باید آن را جهت جبران خون ریخته شده مقتول یا مجنی علیه پرداخت کند و از سوی دیگر کیفر است که بر جانی وضع شده و در مورد او باید به اجرا گذاشته شود. این مطلب موضوعی است که حقوق جزای جمهوری اسلامی ایران آن را مورد قبول قرار داده است.

این پایان نامه، با استفاده از منابع معتبر فقهی حقوقی بر پایه مطالعات کتابخانه‌ای مورد بررسی قرار گرفته است.

کلمات کلیدی: دیه _ مسلمان _ غیرمسلمان _ مذاهب خمس

حمد و سپاس خدائی را می‌نمائیم که از هرعیب و نقص پاک و به تمام صفات کمال و جلال متصف می‌باشد و درود بی حد و حصر بر سرور کائنات و سید انبیاء عظام حضرت ختمی مرتبت محمد (ص) و خاندان پاکش.

کمال‌گرایی و آرزوی رسیدن به مدینه فاضله، از دیرباز دغدغه مهم صاحبان علم و اندیشه انسانی بوده است. شناخت و آگاهی الگوها و اندیشه‌های برتر دوره‌ها، کمک شایانی به این زمینه تحقیق می‌کند، چراکه هریک از اندیشمندان و متفکران دردوره‌های خاص، براساس برخوردهای فردی و اجتماعی آن دوره، آرمان ویژه و آرزویی بهتر برای کمال‌گرایی داشته‌اند و در این راستا، شناخت الگوها و قوانین از جمله احکام الهی که سرچشمه گرفته از علم نامتناهی خداوند متعال است از بزرگترین آرمان متفکران این حوزه می‌باشد. از این رو علمای شرع که همواره معیار و دلایل اصول استنباطشان آیات کتب آسمانی، روایات و احادیث ائمه اطهار (ع) است در پی آن می‌باشند تا با تفسیر و بیان آنان سره از ناسره را آشکار گردانند.

اما در این میان نظریات و عقاید گوناگونی به جهت اختلاف مذاهب که قابل احترام است در بین علمای مذاهب از جمله شیعه و اهل تسنن درباره احکام و اصولی که در دین مبین اسلام به آن پرداخته شده، وجود دارد. البته به جهت گستردگی موضوعات قابل بحث که در حیطه پایان‌نامه حاضر نمی‌گنجد سعی بر آن شده تا با بررسی آرای این اندیشمندان و متفکران بزرگ که اقتباس شده از آیات و روایات ائمه اطهار (ع) و راویان می‌باشد به بیان نقطه نظرات اجمالی آنان درباره احکام دیات که همواره از موضوعاتی است که بشر با آن روبروست، آشنا شد.

فصل اول

کلیات و مفاهیم

۱- بخش اول کلیات:

۱-۱-۱ بیان مساله

حفظ تمامیت جسمانی انسان از دیرباز مورد توجه بشر بوده و همواره بر آن تأکید داشته است. از این رو، در برابر تجاوز به حریم جسمانی افراد، واکنش جدی از خود نشان می‌دهد و به فراخور امکانات و فهم خویش می‌کوشد خونی به ناحق ریخته نشود و اگر شد، با سازوکاری مناسب، جبران گردد. بنا بر این، قصاص و تاوان (دیه) به عنوان روش مورد استفاده در این واکنش از دیرباز مطرح بوده و نزد تمام ادیان، یکی از امور ضروری به شمار می‌رود. به طوری که در تعالیم دین یهود و مسیحیت، به حفظ جان انسان توجه شده و عقوبات شدید، لایتنغیر و کاملاً جدی را برای متجاوزان به تمامیت جسمانی انسان در نظر گرفته‌اند.

دین اسلام که به عنوان آخرین و کامل‌ترین ادیان، از سوی خداوند برای هدایت بشر و ایجاد زندگی‌ای مطلوب و توأم با آرامش، امنیت، و عدالت، فرستاده شده، به این امر مهم توجه کرده بارها بر آن تأکید نموده است. این دین خون انسان را محترم دانسته و از تجاوز به شدت منع می‌کند. چنانکه در قرآن در مواضع متعدّد از قتل و خونریزی بر حذر داشته و با متجاوزان به حریم جسمانی برخورد قاطعانه کرده است. به طوری که، در موارد قتل عمد، بر حسب مورد، قصاص یا دیه در موارد قتل شبه‌عمد و خطا و قطع اعضاء و از بین بردن منافع و ایجاد جراحات، دیه یا ارش یا حکومت را پیش‌بینی کرده است.

در برخی از موارد، مثلاً در جرائم غیر عمدی (اعم از شبه‌عمد یا خطای محض) یا در جرائم غیر عمدی که به دلایلی مثل عدم امکان رعایت مماثله، امکان قصاص در آنها وجود ندارد، دیه واکنش اصلی است. در حالی که در جنایات عمدی، که امکان قصاص در آنها است، واکنش بدلی و جایگزین است و مقصود از آن (دیه) جلوگیری و منع ارتکاب جنایت و حمایت از جان مردم است.

در فقه اسلامی نیز بر اساس آیات قرآن، روایات و اجتهادهای فقهاء، باب مفصل و دقیقی درباره دیات و شرایط اختصاصی آن به مجنی‌علیه یا اولیای مقتول و انواع آن آمده است که در این زمینه، فقهاء در اکثر موارد با هم موافق‌اند. اگرچه اختلاف‌هایی در این باره وجود دارد.

البته همان گونه که گرفتن دیه حق اولیای مقتول است، آنان حق دارند تمام یا قسمتی از دیه را ببخشند، چون خداوند متعال آن را حق بنده و به عنوان سر و سامان دهنده روابط انسانی قرار داده

است تا کینه و دشمنی، آن روابط را تهدید نکند و اگر صاحب حق از حق خویش بگذرد، به گفته قرآن بهتر است. البته این مسأله نسبت به قبل از اسلام متفاوت است. به طوری که، مثلاً اعراب جاهلی نظام

پرداخت دیات را برای پایان بخشیدن به انتقام و منازعات خونی و جبران خسران وارده (تا حدودی) و عدم توسل به زور برای جلوگیری از جنگ و خرابی‌های حاصل از آن اعتبار بخشیدند. اما، مقدار دیه بر حسب درجات قبایل، شأن و منزلت مقتول متفاوت بود.

دیه امرا و بزرگان به هزار شتر می‌رسید. دیه زن نصف مرد بود و اسلام نیز همان شتر را امضاء کرد. اما، برخی این «تأسیس» را تخفیفی از جانب خداوند دانسته و اظهار کرده‌اند که تنها حکمی که برای پیروان دین یهود آمده بود، قصاص بود و آنچه در انجیل آمده بود، تنها دیه بود. به علاوه، همان گونه که دیدگاه غالب جاهلیت اصرار بر قصاص و شستن خون با خون بود. همان گونه که مثل معروف اعراب جاهلی نشان می‌دهد: «القتل انفی للقتل» یا «النار و لا تترك الثار». اما، متأسفانه گاه جلوه‌هایی از این تفکر در میان مردم این دوران نیز مشاهده می‌شود.

نظام دیات یکی از احکام «امضایی» اسلام است و قرآن مجید قصاص و دیه را در کنار هم پیش‌بینی کرده است و همان گونه که خداوند می‌فرماید: «ذالک تخفیف من ربکم و رحمہ»^۱

که منظور از آن این است پیش‌بینی امکان عفو جانی و تبدیل قصاص به دیه در اسلام در واقع تخفیفی است نسبت به آنچه که در میان بنی اسرائیل در مورد تغییرناپذیر بودن حکم قصاص وجود داشته است. اما، اسلام با شروط و قیود زیادی حدود، مسائل و احکام مربوط به دیه را تعیین کرده است. از طرف دیگر، موارد تعلق دیه را با دقت معین کرده و حتی در قتل و جرح عمد نیز افراد را به عفو و بخشش تشویق نموده است.

در قتل و جرح شبه‌عمد و خطای محض نیز باید دیه‌ای پرداخت شود. مدت پرداخت، مسئول پرداخت و دیگر مسائل آن را بیان و تبعیضات و نابرابری‌ها را حذف کرده است و فقط در مواردی خاص مانند اختلاف بر حسب جنس، یا دین و عقیده، به خاطر مصالح اجتماعی تفاوت در دیه را پذیرفته است.

البته علمای اسلامی در این باره بحث کرده‌اند و بسیار عالمانه مبحث دیات را به وضوح مشخص کرده‌اند. اما، تدوین و جمع‌آوری نظرات آن‌ها به شیوه منظم و دقیق بیانگر دیدگاه واقعی آنان است و مهم‌تر از آن، بهره‌مندی و آگاهی جامعه اسلامی در عمل به آن، و استعلای مبانی جامعه بر پایه رهنمودهای شریعت الهی و ظرفیت گسترده فقه اسلامی است، امید است که مثمر ثمر واقع شود.

۱..سوره بقره آیه ۱۷۸

همان گونه که بیان شد در فقه اسلامی بر اساس آیات، روایات، و اجتهادهای فقهاء و با توجه به استنباطهای متفاوتی که فقهاء از نصوص دارند، باب مفصل و دقیقی درباره دیه و شرایط پرداخت آن به مجنی‌علیه یا اولیای دم و شرایط و اسباب وجوب آن و مقدار و مستحقین آن، آمده است. البته در این خصوص نیز مانند سایر ابواب و مباحث فقهی اختلاف‌های نسبتاً قابل ملاحظه‌ای بین فقهاء مانند تفاوت دیه با توجه به مجنی‌علیه مثلاً دیه مسلمان با غیر مسلمان و مرد یا زن و بعضی از منافع و اعضاء وجود دارد که ناشی از اختلاف در مبانی فقهی و اصولی در مذاهب اسلامی است. این در حالی است که پیوسته انسان در گذر زمان چه قبل از اسلام و چه بعد از آن در مورد دیه بحث و نظرهای متفاوتی داشته و تغییراتی نیز در این باره ایجاد شده است. دین اسلام نیز چنان ارزش و جایگاه والایی را برای انسان قائل است که هیچ چیز - حتی کعبه - نمی‌تواند با او برابری کند. به همین جهت در قرآن آمده است:

«و من اجل ذالک کتبنا علی بنی اسرائیل انه من قتل نفساً بغير نفسٍ او فسادٍ فی الارض فکانما قتل الناس جميعاً من احيائها فکانما احياء الناس جميعاً»^۱

«بدین سبب بر بنی اسرائیل چنین حکم نمودیم که هر کس نفسی را بدون حق قصاص یا بی آنکه فسادی در روی زمین کند به قتل برساند، مثل آن باشد که همه مردم را کشته و هر کس نفسی را حیات بخشد مثل آن است که همه مردم را حیات بخشد.»

از این آیه استفاده می‌شود که کشتن انسان جرم بزرگی است که جز با کشتن مجرم برطرف نمی‌شود و با این وصف شریعت مقدس اسلام بر پرداخت دیه توصیه کرده است تا از این طریق درهای رحمت و محبت گشوده شود. بنا بر این، دیه نوعی عفو و رحمت را در پی دارد همان گونه که قصاص عدالت را در پی دارد. لذا اسلام همه این موارد را رعایت کرده و حتی در این باره، اصل انسانیت را بر اسلامیت مقدم ساخته است. به طوری که، در کنار مسلمانان، حتی برای اقلیت‌ها احکامی را وضع نموده است که بتوانند به راحتی و امنیت در کنار هم زندگی کنند. نکته دیگر این است که، با توجه به این که تن ابزاری بیش نیست و فرقی نمی‌کند در پیکر چه کسی جلوه نماید، امر مهم این است که دیه تن مشترک بوده و ارزیابی آن، متعلق به جان آدمی است و بس. اما، با توجه به این که جان انسان‌ها قابل ارزش‌گذاری نیست، لیکن متناسب با شأن و منزلت انسان‌ها هر ساله در قوانین وضعی جهان میزان آن مورد تعیین حکومت قرار می‌گیرد. همچنین با توجه به نو اندیشی فقهی - حقوقی و تغییر موقعیت زنان و ارتقای مطالبات آنان، به ضمیمه تمایلات ناشی از جهانی شدن هنجارهای حقوقی، نظر اکثریت که تفاوت دیه اقلیت با مسلمانان و زن با مرد و همچنین تفاوت در بعضی از اعضاء و منافع است را با چالش کم و بیش جدی مواجه ساخته است و در این باره انتقادهایی صورت گرفته

^۱سوره مائده آیه ۳۲

و حتی امروزه در قانون بعضی از کشورهای اسلامی برای اقلیت‌ها دیه برابر با مسلمانان مقرر شده است و انتقادهایی در مورد تفاوت دیه مرد با زن شده است.

بعضی از علمای مدافع این رویکرد، بر این باورند که تعیین دیه به مقدار مشخص از سوی پیامبر (ص) به فرض پذیرش صحت اسناد و احادیث، یک حکم حکومتی مقطعی، و تابع شرایط و اوضاع و احوال و مقتضیات زمان است نه یک حکم ثابت لایتغیر و همیشگی اسلامی. حکم قطعی و دائمی همان حکم مطلق قرآن کریم است مبنی بر پرداخت دیه به خانواده مقتول. به علاوه، دیه مقدار مالی است که به مناسبت از دست رفتن یک فرد به خانواده او پرداخت می‌شود و برای جبران خسارت ناشی از فقدان یک انسان است. پیامبر اکرم (ص) نیز در زمان خود، با توجه به مقتضیات زمان و وضع محیط و موقعیت اجتماعی جامعه خویش و عرف رایج، دیه را تعیین می‌کرد.

به هر حال با توجه به این انتقادات، اگرچه در بعضی از مذاهب اربعه و همچنین نظر بعضی از علمای متقدم و متأخر هم نظراتی مشابه با این نظرات منتقدین دیده می‌شود. احساس این ضرورت اجتماعی و توجه به ظرفیت گسترده فقه و به‌ویژه فقه تطبیقی در دنیای کنونی بسیار راهگشا و مؤثر خواهد بود. با آن که اختلاف نظر با فقه و فقهات قرین است و دوری از آن اجتناب‌ناپذیر است. اما، تکیه کردن به یک دیدگاه مذهبی خاص برای پاسخگویی به مبحث دیات - که پیچیدگی خاص خود را دارد - و عدم استفاده از نظریات دیگر فقیهان مذاهب اربعه که سرچشمه واحدی دارند، پاسخ‌دهی به مردم را مشکل می‌کند و آنان را دچار سردرگمی می‌کند. نباید از این نکته غافل شد که خداوند در شریعت تساهل و آسانگیری و رحمت را برای انسان در نظر گرفته و فرموده است:

«یرید الله بکم الیسر و لا یرید بکم العسر»

خداوند آسایش شما را می‌خواهد و خواهان زحمت شما نیست.^۱

این رویکرد در حال حاضر مورد توجه قرار گرفته است و بخش مهمی از مطالعات فقهی را به خود اختصاص داده است. از این رو، تحقیقی جامع در این رابطه ضروری به نظر می‌رسد

۱-۱-۲: سوالات تحقیق:

الف - سوالات اصلی:

- ۱- دیدگاه مذاهب خمس در مورد دیه قتل مسلمان و غیرمسلمان چیست؟
- ۲- دیدگاه مذاهب خمس در مورد دیه عضو مسلمان و غیرمسلمان چیست؟

۱. سوره بقره آیه ۱۸۵

ب-سوالات فرعی:

۱-درهنگام اجتماع دیات چگونه عمل می شود؟

۲-اگر کسی در ماه عادی صدمه ببیند و در ماه حرام فوت کند یا برعکس دیه چگونه تعیین می شود؟

۳-آیادیه زن و مرد مساوی است؟

۱-۱-۳-فرضیه تحقیق:

در این تحقیق با توجه به اینکه دیه در سیرتاریخ و پیدایش خود دارای کاربردهای دوگانه خسارت و مجازات بوده است و از آنجایی که حیطة بحث ما دیه در مذاهب خمسسه است این فرضیات مطرح است.

در مذاهب خمسسه و قانونگذار جمهوری اسلامی ایران لزوم رعایت اصل قانونی بودن جرم و مجازات به عنوان یک اصل معتبر پذیرفته شده است و دیه را در زمره یکی از مجازات‌ها مثل قصاص و حدود و تعزیرات، بازدارنده قرار داده است هر چند فقهای اسلامی اختلافاتی در دیه اعم از نفس و غیر نفس (اعضا) دارند ولی موارد ششگانه دیات را معادل جبران حداقل ضرروزیان ناشی از جرم بشمار می آورند و اسلام در جهت رضایت پیروان خود و سایرین قابلیت تبدیل به پول رایج را پیش بینی کرده است.

۱-۱-۴-پیشینه تحقیق

ماهیت دیه از مقولاتی است که در دوران معاصر، جزء دل مشغولی‌های پاره‌ای از صاحب نظران فقه و حقوق اسلامی قرار گرفته است؛ اما در آثار قدما و متأخران فقیهان شیعه، کمتر مود عطف نظر بوده است و با صراحت درباره آن اظهار نظری نکرده‌اند؛ با این حال می‌توان دیدگاه برخی از آنان مانند شهید اول در القواعد والفوائد و شیخ طوسی در الخلاف و فخرالمحققین در کتاب ایضاح الفوائد فی شرح مشکلات القواعد در مباحثشان استنباط کردند. البته بر خلاف فقهای گذشته شیعه، پاره‌ای از معاصران به روشنی درباره ماهیت دیه، ابراز رأی نموده و آن را جبرانی یا توأمان جبرانی و جزایی انگاشته‌اند. مانند فاضل لنکرانی در کتاب دیات و سید ابوالقاسم خوبی در کتاب مبانی التکمله المنهاج و امام خمینی در تحریر الوسیله می‌توان نام برد.

فقیهان اهل سنت مانند شمس‌الدین سرخسی در المبسوط، عبدالله بن قدامه در المغنی و ابن عربی هم در کتاب احکام قران با صراحت اظهار نظر کرده و ماهیت دیه در قتل خطایی را صرفاً جبرانی دانسته‌اند. حقوقدانان معاصر ایران نیز مانند ایرج گلدوزیان در کتاب بایسته های حقوق جزای عمومی و جعفری لنگرودی در ترمینولوژی حقوق عمدتاً دیه را از مجازات‌های مالی یا نقدی تلقی کرده‌اند؛